
VIDURAMŽIŲ ARCHEOLOGIJA LIETUVOJE

Gintautas Zabiela

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, Kražių g. 5, LT-2001, Vilnius

---

ĮVADAS

XX a. pasižymėjo sparčia tradicinių mokslų krypčių raida bei naujų mokslų formavimusi tiek atskirai, tiek jau esamų mokslų paribyje. Šis procesas tęsiasi ir dabar, tad daugelis dalykų tebėra diskutuoti, aiškiai neapibrėžti, visuomenės galutinai nesuvokti ir nepriimti. Toks yra ir šio straipsnio tyrinėjimų objektas – viduramžių archeologija. Plačiajame mokslo pasaulyje šis terminas žinomas ir vartojamas jau kuris laikas, tuo tarpu Lietuvoje jis dar tik pradėdamas minėti. Viduramžių archeologijos vieta krašto istoriniuose tyrimuose ir reikšmė tebėra neapibrėžta, pačios viduramžių archeologijos statusas neaiškus. Tai skatina plačiau panagrinėti viduramžių archeologiją kaip reiškinį. Tai tikslinga padaryti europiniame viduramžių archeologijos kontekste Lietuvos istorijos specifikos aspektu bei atsižvelgiant į turimą krašto archeologinę medžiagą. Viena iš tokio tyrimo išvadų būtų termino „viduramžių archeologija“ priimtumas kalbant apie konkretų Lietuvos istorijos laikotarpį bei viduramžių archeologijos kaip tokios vieta bendrame Lietuvos archeologijos ir istorijos kontekste. Kartu šiuo straipsniu norima paskatinti mokslininkų diskusiją dėl viduramžių termino vartojimo Lietuvos istorijoje ir archeologijoje.

VIDURAMŽIŲ ARCHEOLOGIJOS EUROPOJE RAIDOS BRUOŽAI

Archeologija – mokslas apie seniausią žmonijos praeitį pagal materialinės kultūros liekanas skirtingai nuo istorijos – mokslo apie žmonijos praeitį susiformavo santykinai neseniai, iš esmės tik XIX a. Istorija jau turi daugumą nusistovėjusių chronologines (pvz., antikos laikų) ir teritorines (pvz. Rytų šalių) savo dalis, o archeologijos mokslo krypčių ir šakų išsiskyrimas tebevyksta. Be istorijos naudojamų aukščiau minėtų chronologinių ir teritorinių skirtinimų, čia naudojami dar ir objekto bei metodo skirtingumai. Visa tai rodo, kad archeologija tebėra dinamiškai besirutuliojantis mokslas. Nepaisant šios bendrosios tendencijos, kai kurie dalykai archeologijoje ima pamažu nusistovėti. Tarp tokių yra ir viduramžių archeologija.

Idėjinis pagrindas viduramžių archeologijai kaip atskirai archeologijos šakai formuotis buvo analogiškos istorijos šakos – medievistikos (iš lotynų kalbos žodžio „media“ – vidurys) susiformavimas. Abi šakos išsiskyrė chronologiniu principu. Viduramžių terminą pirmieji pradėjo vartoti XV a. italų humanistai kaip priešpriešą senosioms antikinėms graikų ir romėnų civilizacijoms. Vienas pirmųjų viduramžius įvardijo italų rašytojas Francesco Petrarca (1304–1374). Istorikai Leonardo Burni (1369–1444) ir Flavio Biondi (1388–1463) suformulavo viduramžių kaip atskiro laikotarpio su atskira ir privaloma krikščioniška civilizaciją apibrėžimą¹. Kadangi tuometinė visuomeninė mintis buvo nukreipta į esamos santvarkos reformas, ilgam suformavo nuostata, kad viduramžiai yra kažokie tamsūs laikai, vyravę Europoje po Romos imperijos žlugimo iki pat Renesanso laikotarpio, kuris vėl atsikuko į senąsias klasikinės kultūras. Plėtojantis istorijos mokslui, viduramžių laikotarpis buvo gana intensyviai studijuojamas, nes iš jo buvo nepalyginamai gausiau rašytinių šaltinių nei iš antikinių laikų. Susiformavo net atskira istorijos sritis medievistika. Pati viduramžių samprata buvo palengva tikslinama, atsisakyta neigiamo požiūrio į juos. XVI–XVII a. Europos istorija pradėta dalyti į 3 didžiulius laikotarpius: seniausią antikinį, vidurinį viduramžių, ir nesenų laikų, pavadintą naujaisiais amžiais. Ši schema europinėje istorijoje gana greitai prigijo be didesnių paaiškinimų ar pagrindimų ir su kai kuriomis modifikacijomis naudojama iki šiol. Dabartinė medievistika viduramžiais laiko Europos istorijos laikotarpį tarp Romos imperijos žlugimo bei Renesanso pradžios². Tikslesnės datos tebėra diskutinės. Kaip pavyzdį galima nurodyti diskusiją dėl antikos ir viduramžių ribos, kuri vien Vokietijoje trunka jau netoli pusantro šimto metų ir kuriai per tą laiką buvo skirtas ne vienas istorikų straipsnis³. Kalbant labai apibendrintai, šiandien viduramžiais gali būti suprantama krikščioniška valstybinė civilizacija, nors į medievistikos tyrinėjimų orbitą įtraukiamos ir islamiškos šalys tuose regionuose, kur anksčiau buvo išplitusi krikščionybė.

Viduramžių archeologija kaip archeologijos mokslo šaka pradėjo formuotis XIX a. prasidėjus intensyvesniems antikinių civilizacijų tyrimams bei išsiplėtus pačios viduramžių istorijos tyrinėjimams. Ji dar neįvardijama ir labai susijusi su kita archeologijos sritimi – bažnytine archeologija. Į mokslinę apyvartą įvedus daugumą žinomų šaltinių, pradėjo ryškėti kai kurios pažinimo spragos, kurios rutuliojantis istorijos mokslui tik plėtėsi. Atsirado poreikis ieškoti kitokių nei tradiciniai istoriniai šaltinių. Vienu galimų jų rūšių tapo archeologinių tyrinėjimų būdu aptinkamos materialinės kultūros liekanos. Senovės Romos ir Graikijos civilizacijų liekanų archeologiniai tyrinėjimai, prasidėję dar XVIII a. pradžioje 79 metais Vezuviujaus ugnikalnio pelenais užpiltų garsiųjų Pompėjos ir Herkulano miesto atkasimu, antikinei istorijai pažinti pateikė daugybę materialinės kultūros liekanų, tarp kurių svarbiausiomis laikyti meno kūriniai, įrašai ir monetos. Tai buvo tarsi pagrindas kažko panašaus ieškoti ir vėlesnėse epochose. Tačiau viduramžiai Europoje, palyginti su antika, turėjo savo specifiką. Antikinės civilizacijos buvo išplitusios didelėje Viduržemio jūros baseino dalyje ir tik Romos imperijos klestėjimo laikais pasiekė Šiaurės jūrą, o naujųjų laikų pradžioje praktiškai visa Europa buvo uždengta įvairiais valstybiniais dariniais, gana skirtingų turinio ir formų. Buvusios Romos imperijos pakraščiuose arba už jos ribų buvusiems kraštams viduramžių epochos laikotarpio archeologiniai tyrinėjimai tapo gana aktua-

lūs, nes jie skatino ieškoti nacionalinių valstybių kilmės ir ankstyvojo jų gyvavimo laikotarpio įrodymų su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Ne veltui daugelyje šių kraštų viduramžių istorijos ir archeologijos pradmenų raida buvo glaudžiai susijusi su vietinio nacionalizmo stiprėjimu. Tuo tarpu Viduržemio jūros šalyse itin gausios antikinio laikotarpio kultūros liekanos buvo tiesiog užgožusios vėlesnių laikotarpių palikimą, ir čia viduramžių laikotarpio archeologijai ilgą laiką nebuvo skiriama didesnio dėmesio. Viduramžių archeologija, kaip susiformavusi ant medievistikos parengtos bazės, iš pastarosios perėmė viduramžių chronologijos pagrindus. Archeologijoje, kaip mažiau tiksliai datas mėgstančiame moksle, viduramžiams paprastai skiriamas laikotarpis nuo V iki XV a. imtinai⁴.

Tokia bendra istorinė-kultūrinė erdvė susiformavo Europoje XX a. pirmojoje pusėje – laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų, kai pradėta kreipti dėmesį ir į viduramžių materialinės kultūros liekanas. Tuo metu viduramžių archeologijai buvo kaupiami šaltiniai. Bene pirmasis viduramžių archeologijos kaip atskiros disciplinos išskyrimas buvo padarytas Lundo (Švedija) universitete 1919 m.⁵ Vis dėlto archeologija kaip mokslas itin sparčiai pradėjo augti tik po Antrojo pasaulinio karo, kai išsivadavo iš daugelio iki tol varžusių tradicijų, radikalčiai išplėtė savo tyrinėjimų objekto sąvoką ir ėmė glaudžiai bendradarbiauti su daugybe kitų mokslų. Dabartinį archeologijos mokslo objektą neblogai nusako daugelio Europos šalių priimtas juridinis dokumentas – 1992 m. Valetyje (Malta) pasirašyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, kur archeologijos paveldu laikomi bet kokie praeities epochų žmonijos pėdsakai, kuriuos tyrinėjant galima pasekti žmonijos istoriją ir kurių pagrindiniai informacijos šaltiniai yra kasinėjimai ar radiniai⁶. Suprantama, kad viduramžių epochos archeologinis palikimas čia įeina visas.

Tokios nuostatos susiformavo per kelis dešimtmečius. Pagrindą joms padėjo sparčiai besiplečiantys archeologiniai tyrinėjimai, susiję pirmiausia su intensyvia ekonomine žemyno plėtra. Besikaupianti milžiniška tyrinėjimų metu gaunamų duomenų bazė reikalavo atitinkamai ją apdoroti ir pateikti visuomenei. Darbas su viduramžių laikotarpio materialinės kultūros palikimu dėl rašytinių, ikonografinių šaltinių, kitokių materialinės kultūros elementų (autentiškų dirbinių, architektūros paminklų) iškart įgijo savo specifiką, kuri pradėta sieti su viduramžių archeologijos vardu. Maždaug nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio viduramžių archeologijos kaip atskiros archeologijos šakos pavadinimas pradėjo sparčiai plisti, išleista jos vadovėlių, apibendrinančių darbų, pradėtos vykdyti specialiai viduramžių epochos tyrinėjimams skirtos programos, ėmė kurtis muziejai ir eiti leidiniai, organizuojamos konferencijos ir t. t. Žodžiu, viduramžių archeologija daugelyje Europos (ir ne tik jos) valstybių yra tapusi bendro mokslo ir kultūros vaizdo dalimi.

VIDURAMŽIŲ SĄVOKOS VARTOJIMO LIETUVOJE SPECIFIKA

Kiek kitokia viduramžių archeologijos padėtis šiandien yra Lietuvoje. Ji nėra visuotinai pripažinta, pavadinimas diskutuotinas. Tam yra savos priežastys, kurių neišsiaiškinus neįmanoma geriau suprasti Lietuvos viduramžių archeologiją europiniame kontekste.

Archeologija Lietuvoje susiformavo kaip ikiistorines epochas tyrinėjantis mokslas. Pagrindinės jos nuostatos buvo paimitos iš artimesnių ir tolimesnių kaimynų. Lietuva kaip kraštas niekada nebuvo vienas iš originalias idėjas archeologijoje generavusių kraštų. Jeigu tokių ir būta, jos archeologijos mokslo pasaulyje plačiau nepaplito. Tai liečia ir viduramžių archeologiją. Tiek pavadinimas, tiek jo konkretus turinys, tyrinėjimo objektas, metodai ir visa kita yra atnešti iš Vakarų Europos. Ar jie gali būti taikomi Lietuvoje, – viena iš šiame straipsnyje keliamų problemų. Viduramžių archeologija negalima be viduramžių istorijos kaip atitinkamo krašto istorijos skirsnio supratimo. Deja, viduramžių termino vartojimas Lietuvos istorijoje kelia problemų. Jų specialiai netyrinėjant galima pasakyti tik tai, kad iki šiol Lietuvos istorija buvo skaidoma į atskirus etapus pagal įvairius valstybės gyvavimo įvykius ir reiškinius ignoruojant bendraeuropinę istorijos periodizaciją. Pavyzdžių galima pateikti daug⁷. Atskirai reikia paminėti tarybinį laikotarpį, kai pagal marksizmo reikalavimus Lietuvos istorijoje buvo taikomas feodalizmo terminas, vartotas įvykiams iki 1861 m. (baudžios panaikinimo) aprašyti⁸. Sąlygos viduramžių terminą pradėti vartoti atitinkamam Lietuvos istorijos laikotarpiui pažymėti susidarė tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pradėjus krašto istoriją pristatyti Europai. Bene pirmas į Lietuvos istorijos sampratą įvedė viduramžių terminą 1992 m. archeologas Adomas Butrimas. Jo rašytame vadovėlyje aptinkame niekaip nepaaiškintus terminus „ankstyvieji viduramžiai“ ir „brandūs viduramžiai“⁹. Kiek vėliau pasirodžiusiame kitame to paties autoriaus vadovėlyje „viduramžių“ termino vartojimas yra dar neaiškesnis¹⁰. Į akademinę visuomenę „viduramžius“ 1995 m. įvedė istorikė Jūratė Kiaupienė, kalbėdama apie juos daugiau kultūriniu aspektu¹¹. Tačiau šis terminas tarp istorikų dar nėra priėjęs – tai rodo paskutiniai jų darbai¹².

Neaiškus ir iki šiol neapibrėžtas „viduramžių“ termino vartojimas Lietuvos istorijoje trukdo šią sąvoką vartoti archeologijoje. Maždaug iki XX a. 6-ojo dešimtmečio Lietuvoje nebuvo poreikio kaip nors analizuoti ar sisteminti valstybės laikotarpio archeologinę medžiagą, nors šio laiko objektų kasinėjimai prasidėjo dar XIX a. viduryje¹³. Suintensyvėję pilių, senkapių ir miestų tyrinėjimai skatino pradėti detaliau tyrinėti ir šio laikotarpio medžiagą, kuri dažniausiai būdavo apibrėžiama konkrečiomis chronologinėmis ribomis – XIV–XVII a.¹⁴, valstybinį XIII a. laikotarpį neretai priskiriant prie proistorės¹⁵. Tokia padėtis truko gana ilgai – iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio¹⁶. Valstybinio laikotarpio archeologinė medžiaga geriausiu atveju buvo skiriama feodaliniam laikotarpiui¹⁷. Taip atsitiko dėl labai menko Lietuvos archeologų susipažinimo su analogiškais Europos archeologų darbais. Net pradėjus plačiau domėtis užsienio archeologų darbais, nežinant konkretaus sąvokos „viduramžiai“ turinio, ji pradžioje tiesiog pakeitė „feodalizmo“ terminą¹⁸. Tačiau ir tai buvo nemažas žingsnis į priekį, nes archeologijos moksle pradėta išskirti atskirą specifinę valstybės laikotarpio archeologiją. Tačiau tokio pavadinimo europinis archeologijos mokslas nežino, tad tolesnis neišvengiamas žingsnis yra lietuviškos terminijos sulyginimas su europine. Pastaroji valstybės laikų archeologiją skirsto taip pat, kaip ir istoriją: į antikinę, viduramžių ir naujųjų laikų (pastaroji kai kada dar vadinama poviduramžių (angliškai postmedieval) arba šiuolaikine (angliškai modern; šiuo terminu pastaruoju metu labiau

linkstama įvardyti naujausių laikų (nuo XIX a.) archeologinius tyrimus). Detalesnė viduramžių archeologijos periodizacija ir chronologija iki pat šiandienos Lietuvoje lieka nepagrįsta, nes termino vartojimas tebėra nepakankamai tikslus ir vienareikšmis¹⁹. Jį griežčiau apibrėžti – pirmiausia chronologine prasme – galima tik remiantis patirtimi tų šalių, kuriose jis jau seniai vartojamas.

VIDURAMŽIŲ LAIKOTARPIO CHRONOLOGIJA

Viduramžių laikotarpio chronologijos problemas galime suskirstyti į 3 dalis: laikotarpio pradžia, laikotarpio pabaiga ir vidinė periodizacija. Laikotarpio pradžios klausimai aktualūs tik antikinį laikotarpį turėjusiems kraštams, nes sunku vienareikšmiškai nubrėžti ribą tarp jų. Tose vietose, kur šio laikotarpio nebuvo, paprastai viduramžių pradžia siejama su valstybės atsiradimu. Išimčių čia nėra daug. Labai anksti, net V a., viduramžiai pradedami Lenkijoje, kur iškart įvardijami kaip ankstyvieji. Tai mechanistinis sekimas Vakarų Europos chronologija, neturintis realaus pagrindo. Apie tikrųjų viduramžių pradžią Lenkijoje tegalima kalbėti nuo X amžiaus. 966 m. kaip oficiali krašto apkrikštijimo data rodo jau Lenkiją įsirašius į Europos istoriją. Panaši padėtis Čekijoje (Bohemijoje), kur viduramžių archeologijai skiriamas laikotarpis nuo VI iki XVI a., tačiau tikrieji viduramžiai čia pradedami tik maždaug nuo 1000 metų²⁰. Kitur nurodomas IX amžius²¹. Vengrijoje viduramžiai siejami su krikščionybės priėmimu joje 1000 m.²², nors valstybės pradžia yra Arpado pradėtas dabartinės Vengrijos (Panonijos) teritorijos užkariavimas 896 metais. Skandinavijoje (Švedijoje, Norvegijoje ir Suomijoje) viduramžių pradžia laikoma 1050 m.²³ Šis laikotarpis čia eina iškart po Vikingų laikų (800–1050). Danijos istorijoje viduramžiai prasidėjo kiek anksčiau, nes kraštas kiek anksčiau (X a.) priėmė krikščionybę. Čia jų pradžia laikomas X amžius²⁴. Taigi į vakarus nuo Lietuvos esančiose valstybėse viduramžių terminas vartojamas visuotinai ir siejamas su valstybės atsiradimu bei krikštu. Lietuvai sekant šiais pavyzdžiais, viduramžių pradžios reikėtų ieškoti XIII a. Tai, kad kraštas iki XIV a. pabaigos taip ir neišrašė į krikščioniškų kraštų tarpą, reikėtų laikyti tik vietine viduramžių specifika, kaip ir spartų teritorijos plėtimąsi rytų kryptimi į teritorijas, kurių viduramžiškumas iki šiol yra didelė problema.

Rusijos istorijoje viduramžiai yra labai neaiškus laikotarpis. Dauguma rusų istorikų šį terminą vartoti vengia, tad viduramžius Rusijos istorijoje išskiria tik anglų bei prancūzų istorikai²⁵. Ten, kur jis pavartojamas, iškart susiduriama su dideliais neaiškumais. Pavyzdžiui, viduramžiams skiriamas laikotarpis nuo totorių užkariavimo iki Petro I valdymo laikų, išskiriant Kijevo Rusios laikotarpį (862–1240 m.)²⁶. Jis, be abejo, irgi turėtų priklausyti viduramžiams, tad čia laikotarpio pradžią turėtume maždaug IX a. viduryje. Pastaruoju metu kai kurie Rusijos archeologai (Valentinas Sedovas) ir Rusijai pradėjo taikyti lenkišką viduramžių pradžios datą (V a.), laikotarpį iki Kijevo Rusios įvardydami kaip ankstyvuosius viduramžius²⁷. Taigi aplink Lietuvą pastebima aiški tendencija nacionalines istorijas periodizuoti pagal europinę schemą, kartais netgi dirbtinai vartojant terminus.

Viduramžių pabaiga kaimyniniuose kraštuose yra aiškesnė. Lenkijoje ji paprastai datuojama kažkur apie 1500 m.²⁸ Dabartinė pasaulinė medievistika vidu-

ramžių pabaiga Lenkijoje laiko 1492 m., kai su Kazimiero Jogailaičio mirtimi užsibaigia ankstyvoji Jogailaičių valstybė²⁹. Viduramžių pabaiga Čekijoje yra 1526 m. (Jogailaičių dinastijos pabaiga). Skandinavijoje viduramžių epocha užsibaigia Reformacija irgi XVI a. pradžioje. Pastaruoju metu Europos medievistai linkę peržiūrėti tradicines viduramžių pabaigos datas (Amerikos atradimas ar reformacija) ir jas kiek paankstinti. Pavyzdžiui, Vokietijoje viduramžių pabaiga jau nurodoma 1450 m.³⁰ Rusijoje viduramžių pabaiga vėlgi yra visiškai neaiški. Literatūroje nurodomos įvairios datos tarp XV a. pabaigos ir XVIII a. pradžios, nors daugiausia linkstama jas sieti su konkrečiais XVI–XVII a. įvykiais. Atsižvelgiant į viduramžių pabaigą pas kaimynus, Lietuvoje jų pabaigos reikėtų ieškoti apie XV a. pabaigą – XVI a. pradžią. Kadangi viduramžių istorijoje svarbūs valdovai, tai tikslėsnė data greičiausiai reikėtų laikyti 1492 m. – Kazimiero Jogailaičio valdymo pabaigą. Tai sutampa su Lenkijos istorija ir neblogai koreliuoja su europine viduramžių pabaiga. Vėliau einantys naujieji laikai savo pagrindiniais bruožais Lietuvoje jau gerai koreliuoja su europine istorija.

Viduramžių laikotarpio vidinė periodizacija, atsižvelgiant į Lietuvoje menkai pažįstamą viduramžių epochą, tuo tarpu nėra aktuali. Europoje viduramžiai paprastai dalijami į tris laikotarpius: ankstyvuosius (V–VIII a.), brandžiuosius (IX–XII a.) ir vėlyvuosius (XIII–XV a.). Lietuvoje turint labai suspaustą, vos 300 metų trukmės, viduramžių laiką, bet kuriuo atveju tokie laikotarpiai irgi bus labai suspaustos trukmės, vargu ar sieks daugiau nei po šimtą metų. Čia pirmiausia turėtų padirbėti istorikai, išryškindami europinius atskirų viduramžių laikotarpių bruožus ir lygindami juos su lietuviškomis realijomis. Tik po to gautus rezultatus bus galima taikyti archeologinei medžiagai.

LIETUVOS VIDURAMŽIŲ ARCHEOLOGIJOS ŠALTINIŲ SPECIFIKA

Aukščiau išdėstytos mintys apie Lietuvos viduramžių chronologines ribas visiškai tenkina archeologijos mokslą ir leidžia gana tiksliai apibrėžti viduramžių archeologiją kaip atskirą archeologijos sritį jos nebepainiojant su vėlesne naujųjų laikų archeologija. Viduramžių archeologija Lietuvoje netgi geriau nei Europoje atskiria nuo ankstesnio ir vėlesnio jos laikotarpių. Čia nemažą reikšmę turi Lietuvos istorijos specifika, kuri yra labai paveikusi tiek viduramžių archeologijos tyrinėjimo objektą, tiek jos šaltinius. Viduramžių archeologija, kaip Vakarų Europoje susiformavusi archeologijos sritis, Lietuvoje gali būti plėtojama tik visuotinai priimtomis jos kryptimis. Pastarosios jau senokai išdėstytos daugelyje tam skirtų apibendrinančių darbų³¹, specialiai viduramžių archeologijai skirtų žurnalų³². Viduramžių archeologija remiasi mažiausiai 3 pagrindinių šaltinių rūšimis: archeologiniais šaltiniais, istoriniais šaltiniais ir ikonografiniais šaltiniais. Kai kada pridedami architektūriniai bei materialinės kultūros (muziejiniai) šaltiniai. Vadinasi, viduramžių archeologija yra labai integralus mokslas, kurio laimėjimai labai priklauso nuo kiekvienos aukščiau išvardytos šaltinių rūšies ištirtumo. Pastarasis kaip ir pats šaltinių išsilikymo laipsnis kiekvienoje šalyje yra skirtingas. Tai formuoja vienokius ar kitokius nacionalinius viduramžių archeologijos savitumus. Toliau šie savitumai bus smulkiau aptarti.

Archeologiniai šaltiniai kaip tokie, daugeliu atvejų esantys svarbiausi ar net vieninteliai priešistorinėse epochose, viduramžiais tampa tik dalimi visumos. Artefaktai (žmogaus pagaminti dirbiniai) bei ekofaktai (žmogaus panaudoti gamtiniai dariniai) viduramžiais dažniau aptinkami nematytais iki tol kiekiais, tad atsiranda neišvengiamas vienokios ar kitokios jų atrankos poreikis. Jie aptinkami tiek buvusiuose tradiciniuose (gyvenvietės, kapinynai), tiek naujų (pily, miestai) rūšių archeologijos paminkluose. Lietuvos viduramžių paminklai turi ryškią specifiką, palyginti su artimesniais ir tolimesniais kaimynais. Pirmiausia tai šio laiko kapinynų turtingumas įkapių³³ ir iš dalies specifinis kūno deginimo papročio buvimas, susijęs su ikikrikščioniškosios epochos gentiniu palikimu, kuris transformavosi ir į bendravalstybinį palikimą³⁴. Viduramžių pabaigos (XV a.) griautiniai kapai Lietuvoje yra turtingi įkapių. Jos gana įvairios: darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, drabužių detalės, net kai kurios specialiai įdėtos įkapės (pvz., puodai). Jų mažai ar visai nebeaptinkama tik labai menkai pažįstamose miestų kapinėse. Kita Lietuvos viduramžių archeologinių šaltinių specifiška yra labai mažas mūrinių pilių ir miestų skaičius. Mūrinių viduramžių pilių tėra 11, tikrų senųjų miestų – ne daugiau kaip dešimt. Mūrinių pilių stygių kompensuoja didelis Europoje neregėtas medinių pilių skaičius. Iš maždaug pusės tūkstančio II tūkstantmečio pirmąją pusę datuojamų Lietuvos piliakalnių maždaug ant 150 viduramžiais stovėjo medinės pilys, sunykusios tik pačioje viduramžių pabaigoje. Apie 50 jų vietų yra kažkiek tyrinėtose, todėl turima nemažai medžiagos šiai archeologinių objektų rūšiai pažinti³⁵. Kartu santykinai mažas (apie 100 vietų, kurių didžioji dalis archeologiškai netyrinėta) yra su krikščionybe susijusių objektų skaičius. Visa tai yra vėlai kraštą pasiekusios krikščionybės ir su ja kartu sklidusios ekonominės pažangos rezultatas. Santykinai daug archeologinių šaltinių turima iš kaimo vietovių, kuriose atsispindi senoji ikivalstybinė krašto kultūra, ir labai mažai šaltinių iš miestų, bylojančių apie kraštą iš svetur pasiekiančias naujoves. Kituose kurtuose miestuose aptinkami archeologiniai šaltiniai sudaro pusę ar net daugiau viduramžių archeologinės medžiagos.

Be istorinių šaltinių neįmanoma deramai suprasti viduramžių epochoje archeologinių radinių. Daugelyje Europos šalių jų yra gana gausu, jie vietinės kilmės, tolygiau atspindi įvairias gyvenimo sritis, istorikų yra pakankamai ištyrinėti. Lietuva viduramžių istorinių šaltinių gausa pasigirti negali. Dauguma jų sukurti kiltaučių, savaip supratusių vienus ar kitus krašte vykstančius reiškinius, menkai besidomėjusių krašte vykstančiais įvairiais procesais arba išvis neišmaniusiais apie daugelį svarbių dalykų. Ir nors jų absoliuti dauguma įtraukta į mokslinę apyvertą, dėl deramos rašytinių šaltinių kritikos nebuvimo dalis jų tebekelia mokslinius ginčus. Pastarųjų šaltinių panaudojimas interpretuojant archeologinę medžiagą yra diskusinis³⁶.

Į trečią vietą pagal svarbą viduramžių archeologijai Lietuvoje iškyla architektūriniai šaltiniai. Daugiausia tai mūriniai ikigotikinio ar gotikinio stiliaus pastatai ar jų liekanos. Nors gotika kaip stilius Lietuvoje vyravo iki XVI a. vidurio ir bent jau gotikiniai gyvenamieji namai intensyviausiai buvo statomi XVI a., dalis gotikinių pastatų yra iš viduramžių laikotarpio pabaigos³⁷. Kita, mažesnė, dalis jų yra drėgnose vietose išlikę medinės statybos fragmentai. Dauguma viduramžių

architektūrinių liekanų randamos atliekant archeologinius ar specialius architektūrinius tyrimus, todėl jų skaičius turi tendenciją didėti.

Ikonografinių šaltinių iš viduramžių Lietuvos beveik nėra. Tėra žinomas vos vienas kitas šio laiko paveikslas, skulptūra³⁸. Tokie patys skurdūs ir moksliniu požiūriu beveik netyrinėti yra materialinės kultūros dirbiniai, esantys muziejuose arba privačiose kolekcijose.

Apibendrinant išsakyta pastabas apie viduramžių archeologijos Lietuvoje šaltinių specifika, galima pasakyti, kad ji yra smarkiai pakreipta į grynai archeologinių šaltinių pusę ir turi tendenciją ateityje sparčiausiai gausėti. Dėl tokios padėties, neturint deramos atramos kitų grupių šaltiniuose, labai sunku archeologinius šaltinius interpretuoti, tačiau smarkiai padidėja jų reikšmė tyrinėjant įvairias viduramžių Lietuvos istorijos puses. Tačiau visose srityse labai trūksta specialių tyrinėjimų, be kurių viduramžių archeologija negali peržengti faktų kaupimo ir konstatavimo stadijos.

IŠVADOS

Viduramžių archeologija yra didžiojoje Europos dalyje pripažinta ir plačiai plėtojama archeologijos mokslo šaka, turinti savo specifika. Pastaroji pasireiškia gausiais kitų rūšių šaltiniais bei valstybės realijų buvimu viduramžių archeologijos tyrinėjamu laikotarpiu.

Lietuvoje tik pastaruoju metu pradėtas plačiau vartoti viduramžių terminas, o viduramžių archeologijos turinys tebelieka neapibrėžtas. Jis dažniausiai painiojamas su vėlesniais naujaisiais laikais, irgi turinčiais savo specifika.

Lietuvos atveju viduramžiais galima laikyti XIII–XV a. Smulkiau apibūdinti šią epochą yra istorikų prerogatyva. Viduramžių archeologija remiasi medievistikos pasiekimais, kurie turėtų nusakyti jos chronologines ribas bei laikotarpius. Viduramžių archeologija gali rutuliotis tik remdamasi vienas kitą papildančiais kelių rūšių pagrindiniais šaltiniais: grynai archeologiniais, istoriniais, ikonografiniais, architektūriniais ir materialinės kultūros.

Viduramžių archeologijos šaltinių Lietuvoje specifika sudaro santykinai didelė kitiems kraštams nebūdingos medžiagos (kapinynų, medinių pilių) persvara prieš įprastinius (miestų, gyvenviečių) šaltinius. Kartu jaučiamas istorinių šaltinių stygius bei beveik visiškas ikonografinių ir materialinės kultūros šaltinių nebuvimas.

Numatoma, jog archeologinių šaltinių gausės, todėl viduramžių archeologijos reikšmė krašto istorijos tyrinėjimams didės.

Gauta
2001 04 14

Nuorodos

¹ *Dictionary of Middle Ages*, New York, 1987, vol. 8, p. 308–309.

² *Medieval France, An encyclopedia*, New York, London, 1995, p. VII.

³ 1863–1962 m. šia tema išspaudinti straipsniai surinkti: P. E. Hübinger, *Zur Frage den Periodengrenze zwischen Altertum und Mittelalter*, Darmstadt, 1969.

- ⁴ *The Oxford companion of archaeology*, New York, Oxford, 1996, p. 416.
- ⁵ U. Broccoli, *Archeologia e Medioevo*, Bari, 1986, p. 18.
- ⁶ *Kultūros paveldo apsauga*, Vilnius, 1997, p. 100.
- ⁷ Pvz., *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936; Z. Ivinskis, *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978; V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1990, ir kt.
- ⁸ *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1957; *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1958; *История Литовской ССР*, Вильнюс, 1978; *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1985; M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys, *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1988 ir kt.
- ⁹ A. Butrimas, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius, 1992, p. 34, 77.
- ¹⁰ A. Butrimas, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos*, Vilnius, 1992, p. 32, 70.
- ¹¹ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 208–215.
- ¹² Pvz. E. Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999.
- ¹³ P. Kulikauskas, G. Zabiela, *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 metų)*, Vilnius, 1999, p. 78.
- ¹⁴ Pvz., V. Urbanavičius, *Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais, Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, 1966, t. 3, p. 105–118; В. Урбанавичюс, *Материальная и духовная культура сельского населения Литвы XIV–XVII вв. (по данным исследований могильников)*, автореферат кандидатской диссертации, Вильнюс, 1967.
- ¹⁵ Pvz., *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.*, Vilnius, 1972; *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*, Vilnius, 1978, t. 1; 1982, t. 2.
- ¹⁶ *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais*, Vilnius, 1992, t. II, p. 78; A. Asadauskas, *Archeologinių paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1993 metais, Lietuvos istorijos metraštis. 1993*, Vilnius, 1994, p. 239.
- ¹⁷ E. Jovaiša, J. Markelevičius, *Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga*, Vilnius, 1976, p. 7; G. Zabiela, *Dėl m. e. II tūkstantmečio archeologijos periodizacijos, 1967–1987 m. istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai*, Vilnius, 1987, p. 56; A. Asadauskas, *Archeologinių paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1993 metais, Lietuvos istorijos metraštis. 1993*, Vilnius, 1994, p. 239.
- ¹⁸ A. Kuncevičius, *Viduramžių archeologija, Baltų archeologija*, 1995, Nr. 1(4), p. 2–7; *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1995, t. 11. *Viduramžių senkapiai* ir kt.
- ¹⁹ A. Kuncevičius, op. cit., p. 2.
- ²⁰ J. Klápště, *The development of medieval archaeological research in the Prague archaeological institute (1969–1993), 25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické. Supplementum 1*, Prague, 1994, p. 103.
- ²¹ J. Hochman, *Historical dictionary of the Czech state*, London, 1998, p. 5–6.
- ²² S. Béla Várdy, *Historical dictionary of Hungary*, London, 1997, p. 58.
- ²³ M. Gaimster, *Rewiew. Visors of the past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Stockholm, 1997; *Medieval archaeology*, 1998, vol. XLII, p. 204; *Medieval Scandinavia, An encyclopedia*, New York, London, 1993, p. 190, 630.
- ²⁴ *Medieval Scandinavia, An encyclopedia*, New York, London, 1993, p. 127.
- ²⁵ H. J. Torke, *Einführung in die Geschichte Rußlands*, München, 1997, S. 20.
- ²⁶ B. Raymond, P. Duffy, *Historical dictionary of Russia*, London, 1998, p. 3–4.
- ²⁷ В. В. Седов, *Славяне в раннем средневековье*, Москва, 1995.
- ²⁸ *The Cambridge History of Poland to 1696*, Cambridge, 1950, p. 274.
- ²⁹ *Dictionary of Middle Ages*, New York, 1987, vol. 9, p. 725.
- ³⁰ *Brockhaus*, Leipzig, Mannheim, 1998, Bd. 14, S. 716.

³¹ Pvz., *Scientific Methods in Medieval Archaeology*, London, 1970; M. Board, *Manuel d'archéologie médiévale*, Paris, 1975; U. Broccoli, *Archeologia e Medioevo*, Bari, 1986; S. Tabaczyński, *Archeologia średniowieczna. Problemy. Źródła. Metody. Cele badawcze*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987; G. P. Fehring, *Einführung in die Archäologie des Mittelalters*, Darmstadt, 1987; J. C. Besteman, J. M. Bos, H. A. Heidinga, *Medieval Archaeology in the Netherlands*, Maastricht, 1990, ir kt.

³² Pvz., *Medieval Archaeology*, London (nuo 1958 m.); *Archéologie médiévale*, Caen (nuo 1970 m.); *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, Barcelona (nuo 1980 m.) ir kt.

³³ Platesniame chronologiniame kontekste šios problemos dalys tyrinėtos: V. Urbanavičius, XIV–XVII a. monetos Lietuvos kapinynuose, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, 1967, t. 1, p. 51–67; idem, XIV–XVII amžių pasaginės segės Lietuvoje, *ibid.*, 1969, t. 2, p. 111–120, ir kt.; E. Svetikas, Monetos XIV–XVII a. Lietuvos kapinynuose, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1995, t. 11, p. 117–151; idem, *Sagtys XIV–XVII a.: tipai ir paskirtis*, *ibid.*, 1998, t. 15, p. 389–431, ir kt.

³⁴ Ši problema tik pradėta tyrinėti. Žr.: G. Zabiela, *Laidosena pagoniškoje Lietuvoje*, *ibid.*, p. 351–379.

³⁵ Vėlyvųjų piliakalnių medžiaga kiek platesniame kontekste apibendrinta: G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilyys*, Vilnius, 1995.

³⁶ Pvz., Vilniaus katedros seniausios istorijos aspektu žr.: A. Dubonis, Rivijaus kronikos byla, *Lituanistica*, 1997, t. 4(32), p. 3–11; V. Urbanavičius, Vilniaus Perkūno šventovės klausimu, *Iš baltų kultūros istorijos*, Vilnius, 2000, p. 19–26.

³⁷ *Lietuvos architektūros istorija*, Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, Vilnius, 1987, t. 1, p. 108.

³⁸ T. Adomonis, K. Čerbulėnas, *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, Vilnius, t. 1, p. 75–85.

Gintautas Zabiela

MEDIEVAL ARCHAEOLOGY IN LITHUANIA

S u m m a r y

The object of investigation was medieval archaeology in some of its aspects: the acceptability of the term “medieval” in Lithuanian history, the chronology and specificity of sources of this time. The article should stimulate the scientific discussion about the use of the term “medieval” in Lithuanian history and archaeology. Medieval archaeology investigates the material remains of human past in the concrete historical time called in Europe the medieval times (5th–15th centuries). Medieval archaeology as a branch of archaeology started to form in the 19th century and formed after World War II. Intensively it developed in the countries where there had never been ancient centres of Antic civilization. Now medieval archaeology is a constituent part of science and culture in many countries of Europe.

In Lithuania, however, medieval archaeology is not accepted totally so far, the use of the term “medieval” is discussed to determine concrete period of Lithuanian history. In the periodization of Lithuanian history, concrete historical events or the term “feudalism”, left from Soviet times, were used. The definition “medieval times” gained acceptance only in the last decade of the 20th century. In view of these reasons the archaeology of that period had no special name or the medieval time is used as a synonym of feudalism.

Following the achievements of European medieval history, it is possible to define the medieval time in Lithuania. According to the periodization of history in neighbouring countries, the author proposes to consider the 13th–15th centuries as the medieval times in Lithuania. The archaeological material from this time, using different sources (from purely archaeological through historical, iconographical, architectural and material culture patterns), must be investigated by medieval archaeology in Lithuania.

The sources of medieval time in Lithuania are specific. Among the archaeological sources there are very many materials from gravefields and abundant places of wooden castles – late hillforts, which endowed the archaeological material with local rural specific features. Not numerous historical sources present a difficulty in the interpretation of archaeological material. For a study of the Lithuanian medieval times, architectural remains such as pregothic or gothic masonry buildings, relicts of wooden buildings are more important and abundant than the iconographical or material culture sources. In the future, with the increasing number of archaeological and partly architectural sources, the importance of medieval archaeology will also grow.